

KONCEPTUALIOJI METAFORA *EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS* LIETUVIŲ KALBOS PASAULĖVAIZDYJE

SILVIJA PAPAURĖLYTĖ

Šiaulių universitetas

silvijapapaurėlyte@gmail.com

Pagrindiniai žodžiai: *kalbos pasaulėvaizdis, konceptualiosios metaforos.*

Ivadas

Šio straipsnio tikslas – išsamiau aptarti konceptualiosios metaforos *EMOCINĖ BŪSENA YRA ASMUO* specifiką lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. Dėmesys sutelkiamas į tuos atvejus, kuriuos galima sukonkretinti ir laikyti konceptualiosios metaforos *EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS* pavyzdžiais.

Nagrinėjant tokį emocinių būsenų konceptualizavimą pavyzdžiai rinkti iš Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre kaupiamo Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (prieiga internete: <http://donelaitis.vdu.lt>). Darbo išvados pagrįstos daugiau nei 600 pavyzdžių analize¹.

Tyrimas atliktas remiantis konceptualiosios analizės metodu, kuris šiuo atveju realizuojamas taip: rinktos trijų emocinių būsenų pavadinimų su prielinksniu *su* konstrukcijos, paskui visi pavyzdžiai klasifikuoti pagal pasakyme minimų veiksmažodžių semantiką, palyginta emocinių būsenų pavadinimų apsuptis.

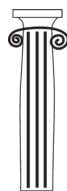
Šis tyrimas galėtų būti šliejamas prie emociologijos problemoms skirtų darbų. Emociologija laikoma tarpdisciplininiu mokslu, nes į tą patį tyrimo objektą – emocijas – žiūrima iš psichologijos, filosofijos, etnologijos, sociologijos, lingvistikos ir kitų tyrimo sričių pozicijų (žr., pavyzdžiui, Kobayashi, Schalert, Ogren 2003, 451–478; Swan 2009, 460–475; Vainik, Kirt 2008, 382–399)².

Teorinės nuostatos

Su panašiu tyrimu buvo supažindinta 2005 m. Vilniaus pedagoginiame universitete vykusi tarptautinė mokslinė konferencijoje „Tekstas: lingvistika ir poetika“, pranešimo pagrindu parengtas straipsnis (Papurėlytė 2005, 43–47). Nagrinėta,

¹ Pavyzdžiai rinkti iš senesnės Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno versijos, todėl autoriai ir šaltiniai nenurodyti.

² Ši mokslo sritis kelia dar labai daug klausimų (Language of Emotions 1997), nes nėra aiškiai apibrėžiamų emocijų vertinimo ir gretinimo kriterijų. Mokslinis emociologijos statusas dažnai kritikuojamas.

kaip konceptualizuojamos *liūdesio* emocinės būsenos, padaryta išvada, kad žodžių junginiai *su liūdesiu pasakė, su nostalgija prisimena* gali būti laikomi konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA YRA ASMUO realizacija. Pastebėta, kad analizuotuose pavyzdžiuose dažniausiai minimi su padėties vertinimu susiję ir tik mažiausiai būtybei būdingi veiksmai.

Naujas tyrimas atliktas remiantis didesne įvairesnės medžiagos apimtimi, pasitelktos trijų pagrindines emocijas pavadinančių žodžių – *džiaugsmo, liūdesio ir pyktis* – konstrukcijos su prielinksniu *su*.

Džiaugsmą psichologai vadina maloniu emociiniu potyriu, kuris „kyla pasiekus tikslą, atlikus kūrybišką, prasmingą darbą, patenkinus poreikį, kartais – be aiškios priežasties. Jaučiamas pasitenkinimas savimi, aplinkiniais, visu pasauliu, atsiranda pasitikėjimas savimi, savo reikšmingumo suvokimas. <...> Džiaugsmas turi didelę socialinę ir psichologinę vertę: džiaugdamosis žmogus stipriau jaučia ryšį su pasauliu ir kitais žmonėmis, nori pasidalyti savo išgyvenimais su kitais“ (PŽ 1993, 63).

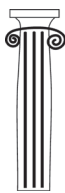
Liūdesį sukelia netektis arba svarbių objektų stoka. Ši emocinė būseną mažina veiklos motyvacija, daro žmogų pasyvų ir vangų. Teigiama, kad jeigu liūdesys neperėina į patologišką depresijos būseną, jis žmogui negali pakenkti (PŽ 1993, 157).

Pyktis taip pat susijęs su nepatenkintais asmenybės poreikiais, trukdymu įgyvendinti tikslus, tačiau šiuo atveju emocinės būsenos patyrėjo reakcija yra visiškai kitokia. „Pyktis paprastai reiškiasi energijos antplūdžiu, fizinės veiklos poreikiu, jis sustiprina pasitikėjimą savo jėgomis, įkvepia drąsos ir kartu susilpnina savikontrolę“ (PŽ 1993, 211).

Galima apibendrinti, kad žodžiais *džiaugsmas, liūdesys, pyktis* pavadinamos visiškai skirtingos pagal santykį su tikrove ir poveikį žmogaus gebėjimui veikti emocinės būsenos.

Tyrimo teorinį pagrindą sudaro konceptualiųjų metaforų idėją išplėtojusiu Džordžo Lakofu (G. Lakoff) ir Maiklo Džonsono (M. Johnson) požiūris į šį mąstymo ir kalbos reiškinį. Galimybė tirti konceptualiąsias metaforas remiantis kalbos pavyzdžių analize pagrįsta tuo, kad metafora pirmiausia būdinga žmonių mąstymui. Dalis mąstymo yra verbalizuojama, todėl materialią išraišką įgyja ir konceptualiosios metaforos. Konceptualiosios metaforos, pasak Lakofu ir Džonsono, yra ne tik paprastesnis būdas sudėtingiems dalykams aprašyti, bet ir ta schema, savotiškas scenarijus, galintis turėti įtakos žmogaus elgesiui konkrečioje situacijoje (Лаккофф, Джонсон 2004, 26–27). Greičiausiai skirtingas bus tų žmonių elgesys, kurie, jeigu spręsimė iš to, kas buvo pasakyta, bendravimą suvokia kaip skanų valgį arba kaip našta, plg.: *mėgavosi vakariniu pokalbiu, pašnekesys slėgė*.

Konceptualiųjų metaforų tyrimo medžiagą sudaro ne pavieniai pavyzdžiai, kurie gali būti atsitiktiniai, bet kolokacijos – dažnai drauge vartojamų žodžių junginiai. Tiksliausias ir plačiausias apimties kolokacijų šaltinis yra tekstynas. Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas pagal išgales atspindi kalbai būdingą pasaulio vaizdą, pavyzdžių apimtis ir gausa leidžia daryti pagrįstas išvadas, plg. vieno autoriaus tekste rastą konceptualiosios metaforos pavyzdį ir kelis šimtus tokią pačią abstraktaus fenomeno konceptualizaciją atskleidžiančių pasakymų.

Lakofas ir Džonsonas metaforas skirsto į erdvines, ontologines ir struktūrines. Asmens metaforą (personifikaciją) jie priskiria ontologinių metaforų grupei. Minėtų mokslininkų siūloma konceptualiųjų metaforų klasifikacija nėra baigtinė ir labai griežta, nes, sprendžiant iš Lakofo ir Džonsono pateiktų išsamesnio metaforų skirstymo pavyzdžių, paliekama galimybė išskirti ir daugiau smulkesnių atšakų, kurios suteiktų papildomos informacijos apie kalbos pasaulėvaizdžio specifiką. Kaip asmuo suvokiami tie abstraktai, kuriems kalbos pasaulėvaizdyje suteikiama galimybė *gimti, mirti, kalbėti, apgauti, dainuoti, valdyti, kautis* ir užsiimti kita veikla, kuri tinka ir yra prieinama tik mėstančiai būtybei.

Tiek „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“, tiek kituose darbuose yra rašoma, kad bendroji prielinksnio *su* reikšmė yra buvimo kartu, drauge (DLKG 2006, 452–453; Šukys 1998, 493). Žodžių junginyje prielinksnis įgyja daugiau papildomų reikšmių (tai gali priklausyti ir nuo daiktavardžio, ir nuo veiksmažodžio semantikos), tačiau pagrindinė buvimo kartu reikšmė lieka. Kaip teigia Jonas Šukys, „prielinksnio *su* konstrukcijos neretai reiškia veiksmo atlikimo būdą. Tas būdas paprastai turi draugės atspalvį, nes veiksmą lydi koks reiškinys (a.), būseną (b.).

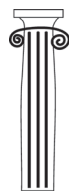
a. *Kėlėme tave su meile, amžiais būsi mums gyva Inč. Šio skyriaus darbuotojai su nerimu kalbėjo apie jų laukiančias permainas.* <...>

b. *Dar niekad Juras su tokiu atkaklumu neplušo, kaip šį kartą Cv. Su pasipiktinimu atmetame tokį siūlymą* <...>“ (Šukys 1998, 495)³.

Pasak Šukio, tokios konstrukcijos labiau tinka tada, kai siekiama kalbai suteikti knygiską atspalvį, padaryti ją iškilmingą, o kitais atvejais teiktini būdo prieveiksmai arba pusdalyviai. Šis teiginys koreliuoja su Juriiaus Stepanovo požiūriu, kad tokio pobūdžio junginiai, t. y. paremti konceptualiosiomis metaforomis, emocinę būseną susiejančiomis su tuo, kas konkrečiu ir labai aiškiai suvokiama pojūčių organais, būdingesni literatūrinei kalbai, o paprasto žmogaus šnekoje abstrakčius fenomenus pavadinantys žodžiai niekada neužims veiksmo pozicijos (Степанов 2001, 419–420). Vadinas, vien tik konstrukcijų *su džiaugsmu, su liūdesiu, su pykčiu* analizė negali visiškai tiksliai atskleisti lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuoto santykio su minėtomis emocinėmis būsenomis, nes neanalizuojami pavyzdžiai, kuriuose pasirenkama ne konceptualiosios metaforos realizacija, bet prieveiksmai (*džiaugsmingai, džiugiai, liūdnai, piktai*) arba pusdalyviai (*džiaugdamosis, -i, liūdėdamas, -a, pykdamas, -a*). Kita vertus, galima daryti prielaidą, kad emocinių būsenų pavadinimų ir prielinksnio *su* konstrukcijos suteikia informacijos apie literatūrinės kalbos tekstuose užfiksuotą pasaulio vaizdą. Atitinkamos reikšmės prieveiksmai ir pusdalyviai į tyrimą neįtraukti todėl, kad taip siekiama išlaikyti santykį tarp to paties pobūdžio tekstams atstovaujančių ir tą pačią funkciją, t. y. padaryti kalbą iškilmingą, atliekančių žodžių.

Kai kalbama apie emocines būsenas, reikia paminėti, kad konceptualiosios metaforos parodo kiekvieno kalbos vartotojo sąmonėje tai emocijai ar emocinei būsenai priskiriamas ypatybes. Konceptualiųjų metaforų pobūdį lemia ne tik paprasčiausia ju-

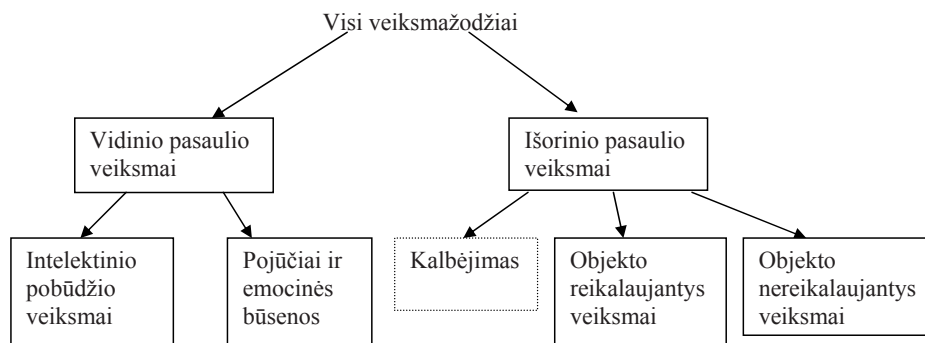
³ Pavyzdžių šaltiniai nurodyti taip, kaip jie pateikti J. Šukio knygoje.

timinė patirtis (ji apibendrinama kūniškumo idėja), bet ir per šimtmečius sukauptą ir tautai būdingą kultūrinę informaciją. Konceptualioji metafora EMOCINĖ BŪSENA YRA ASMUO ir konkretnė jos realizacija EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS pirmiausia atskleidžia kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotas atitinkamos emocinės būsenos galimybes. Kuo gauseni ir įvairesni tokios metaforos pavyzdžiai, tuo labiau galima teigti, kad kalbamoji būseną yra arčiau patyrėjo, labiau jo pageidaujama, nes dažniau suvokiama kaip galintis kartu veikti ir padėti partneris. Be to, būtina atsižvelgti į tokioje metaforoje figūruojančio predikato semantiką. Iš esmės skirtingas yra emocinės būsenos gebėjimas būti partnere atliekant vien tik intelektinius veiksmus arba „padėti“ patyrėjui ir tada, kai kalbama apie veiksmą, turintį konkretų materialų rezultatą.

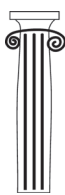
Tyrimo rezultatai

Visus veiksmažodžius, kurie sudaro junginius su žodžių *džiaugsmas, liūdesys, pyktis* ir prielinksnio *su* konstrukcijomis, galima skirti pagal tai, kur – subjekto viduje ar išorėje – vyksta kartu su emocija būseną atliekamas veiksmas. Vidiniame pasaulyje minėtos emocinės būsenos yra partneriai, kai atliekami arba intelektinio pobūdžio, arba su kitomis emocinėmis būsenomis, įvairiais žmogaus pojūčiais susiję veiksmai. Įvairesnė į išorę nukreiptų veiksmų grupė. Joje išsiskiria kalbėjimo veiksmažodžiai. Tokio pobūdžio veiksams atlikti reikalingi protiniai gebėjimai, todėl kalbėjimo veiksmažodžių grupė glaudžiai susijusi su intelektinio pobūdžio veiksmais pavadinančiais žodžiais. Kita vertus, kalba visada orientuota į klausytoją, todėl kalbėjimo veiksmažodžiai sąlygiškai skiriami prie tų veiksmų, kurie orientuoti į išorę, pavadinimų. Kitas dvi dideles grupes sudaro veiksmažodžiai, kuriuos skiria tai, ar išoriniame pasaulyje vykstantis veiksmas yra orientuotas į kokį nors objektą. Santykis tarp visų grupių pavaizduotas paveiksle:

Pav. Veiksmai, atliekami su *džiaugsmu, liūdesiu* ir *pykčiu*

Skirtumai tarp konceptualiųjų metaforų DŽIAUGSMAS YRA PARTNERIS, LIŪDESYS YRA PARTNERIS, PYKTIS YRA PARTNERIS atskleidžiami analizuojant minėtų grupių specifiką.

Vidinio pasaulio veiksmai

Intelektinio pobūdžio veiksmai

Intelektinio pobūdžio veikslių grupėje pavyzdžių įvairovė išsiskiria *džiaugsmas*. Dalis veiksmažodžių susiję su religijos, tikėjimo dalykais, vadinasi, čia svarbus ir ne protu grįstas tikėjimas tuo, ko realiai neįmanoma suvokti pojūčių organais. Emocinės būsenos tokią tikėjimą dar labiau sustiprina. Su *džiaugsmu* meldžiamasi, garbinama, šlovinama (bet ir smerkiama), išpažįstamas tikėjimas, įtikima, pvz.: <...> *Bažnyčią, kuri su džiaugsmu išpažįsta ir švenčia savo tikėjimą* <...>; *Tomas įsitikina, jog nužudytasis vėl gyvas ir su džiaugsmu įtiki, jog jis yra Dievas*; <...> *dėkoju savo Dievui, kada tik jį prisimenu, visuomet, kiekvienoje maldoje, su džiaugsmu už jus visus besimeldamas* <...>. Tikėjimo dalykai nei su *liūdesiu*, nei su *pykčiu* nesiejami.

Kita dalis šios grupės veiksmažodžių, pati gausiausia, pavadina įvairaus pobūdžio santykius su kitu asmeniu ar įvykiais. Galima projekcija tiek į praeitį (10 įvairių veiksmažodžio *pri(si)minti* formų vartojimo atveju), tiek į ateitį (13 veiksmažodžio *(su)laukti* formų vartojimo atveju), kalbamuoju momentu vykstančią situaciją nusako žodis *atpažinti*⁴, pvz.: <...> *su dideliu džiaugsmu galiu prisiminti ir pozityvius ženklus; Vilniečiai Vansevičiai su dideliu džiaugsmu laukė anūko gimimo; Vakarų Europos šalių gyventojai ir amerikiečiai be baimės pasirenka senatvę, su džiaugsmu laukia laiko, kai galės išeiti į pensiją; Dažnai su džiaugsmu prisimenu kelionę į jūsų šalį 1993-ųjų metų rugsėjį*. Iš šios grupės veiksmažodžių su *liūdesiu* junginius sudaro žodžiai *užjausti* ir *prisiminti*. Pirmojo reikšmei iki galo atskleisti *liūdesys* yra beveik privalomas, o santykinai gausus veiksmažodžio *prisiminti* pavyzdžių skaičius (14) apibūdina ne tik tai, kas yra nemalonu ir nepageidautina, bet ir tai, kas praėję ir daugiau nebeprisikartos, plg.: *Kol mokslininkai svarsto, buvę neringiečiai su liūdesiu prisimena savo miestelį Nidą; Su liūdesiu prisimenu savo pirmuosius mokytojavimo metus Kretingos rajone; „Bedugnė“ šulinį su liūdesiu prisimena tie, kurie „nešė“ ... ir tie, kurie iš jų pirkdavo pigiau*.

Trečiąją grupę intelektinio pobūdžio veiksmus pavadinančių žodžių grupėje sudaro įvairūs protinės veiklos įvardijimai: *sieti, galvoti* (4 pavyzdžiai), *kurti* (3 pavyzdžiai), *suprasti, įsigilinti, traktuoti, sukaupti dėmesį, išmokti* (po 2 pavyzdžius). Kadangi visi šie veiksmai atliekami su *džiaugsmu*, galima tvirtinti, kad laukiami rezultatai yra pozityvūs: <...> *šiandien aš su džiaugsmu galvoju apie vasarą kitais metais* <...>; *Kaipgi aš galiu kitaip, jei ne su džiaugsmu traktuoti Živilės dublerysę, turėdama nacionalinės brangenybės rangą; Taisyklingos kalbos reikia mokytis ne su baimė, o su saviugdės džiaugsmu*. Su *liūdesiu* gali būti *mąstoma, suvokiama, pastebimi skirtumai*: *Su liūdesiu pastebėjau, kad šią idėją Bernsteinas yra platinęs jau ne vienam; <...> turiu su liūdesiu apie tai mąstyti; Su liūdesiu manau, kad tarp mudvių pradeda atsirasti atšalimas*. Visa tai, kas atliekama su *džiaugsmu*, sieja bendras pozityvus veiksmo pobūdis ir laukiamas rezultatas. Atliekant intelektinio pobūdžio veiksmus *liūdesio* buvimas kartu yra gerokai retesnis, o *pyktis* kaip partneris apskritai nepasirenkamas. Tai greičiausiai nulemta ir pačios emocinės būsenos atsiradimo

⁴ Jeigu tekste skaičius nenurodytas, buvo rastas tik vienas toks pavyzdys.

aplinkybių. *Pyktis* paprastai susijęs su agresija, tai yra labiau ne racionalių apmąstymų, o momento išpūdžio nulemta emocinė būseną, todėl *pyktis* ir proto operacijos iš esmės priešpriešinami vieni kitiems.

Pojūčiai ir emocinės būsenos

Emocinių būsenų ir pojūčių grupėje išsamiausiai atskleista konceptualioji metafora DŽIAUGSMAS YRA PARTNERIS. Su *džiaugsmu*, kaip ir su *pykčiu* arba *liūdesiu*, galima ne tik *pajusti* arba *jausti*, pavyzdžiui: *Vėl važiavo užsimiršusi, su palaimingu džiaugsmu jausdama kas vyksta; <...> niūriai pagalvojo, kartu su pykčiu jausdama besismelkiančią neišvengiamos grėsmės baimę*, bet ir priimti įvairiais pojūčių kanalais (rega, klausia) teikiamą informaciją. Įvairiausia šiuo aspektu regėjimo veiksmažodžių grupė. Su *džiaugsmu žvelgiama* (5 pavyzdžiai), *stebima* (8 pavyzdžiai), *žiūrima* (4 pavyzdžiai), *matoma* (3 pavyzdžiai), *išvystama*, pvz.: *<...> dabar su džiaugsmu galiu žvelgti į Dievo palaimintus metus savo gyvenime; Su kokių džiaugsmu aš stebiu, kaip mano mažieji iš visų pusių bėga į mano Nekalčiausios širdies sodą; Žmogus negali su džiaugsmu žiūrėti į kitą žmogų; Aš žiūriu į juos su džiaugsmu, bet drauge ir su baimę*. Tie patys regėjimo veiksmažodžiai yra svarbūs ir konceptualiosios metaforos LIŪDESYS YRA PARTNERIS atveju. Tai įvairios veiksmažodžio *žvelgti* ir jo darinių formos (4 pavyzdžiai), *žiūrėti* (8 vartojimo atvejai), pvz.: *Išeikvojęs paskutines jėgas virėjas krito sniegą ir su liūdesiu žiūrėjo į nuriedėjusią kuprinę; Su liūdesiu žvelgiu į blokinių namų gyvenamuosius kvartalus*. Regėjimas yra ta sritis, kurioje kaip partneris gali būti *pyktis*. Su *pykčiu* galima *žvelgti* (2 pavyzdžiai), *žiūrėti* (2 pavyzdžiai), *žiopsoti*, pvz.: *Tik Nykus buvo įsitempęs, su baimę į pykčiu žvelgė į ežero gelmes*.

Klausos veiksmažodžiams atstovauja tik vienas veiksmažodis *išklaustyti*, pvz.: *Jis su džiaugsmu sutiko išklaustyti; Su dideliu liūdesiu išklausiau žinių apie mūsų gerbiamo kardinolo, Kauno arkivyskupo emerito Vincento Sladkevičiaus mirtį*. Su *džiaugsmu* gali būti išgyvenamos ir konkretnės emocinės būsenos. Pagal santykį su tikrove jos susijusios su *džiaugsmu* ir iš esmės negalėtų būti jam priešpriešinamos, pvz.: *<...> su džiaugsmu nešti Kristaus viltį į trečiąjį tūkstantmetį; Jūsų širdys – tai naujagimių širdys, kurios džiūgauja su tyriausiu Velykų džiaugsmu*.

Su *liūdesiu* taip pat jaučiama, apgailestaujama. Tokiu atveju gali būti kalbama ne tik apie nemalonius dalykus, *liūdesys* pasitelkiamas siekiant tiksliau apibrėžti teigiamai vertinamų reiškinių svarbą, pvz.: *<...> bet su liūdesiu jauti, kad ta svarbi akimirka tokia praeinanti ir tokia laikina*. Ir su *liūdesiu*, ir su *džiaugsmu* gali būti juokiamasi.

Išorinio pasaulio veiksmai

Kalbėjimas

Įvairi yra kalbėjimo veiksmažodžių grupė. Junglumo įvairove išsiskiria daiktavardis *džiaugsmas*. Dalis šalia šios emocinės būsenos pavadinimo minimų veiksmažodžių – *kalbėti* (5 pavyzdžiai), *pasakyti* (4 pavyzdžiai), *šnekėti*, *pasakoti* (2 pa-

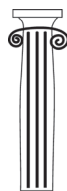

vyzdžiai), *rašyti, skaityti* (po 2 pavyzdžius), *tarti* (3 pavyzdžiai) – nusako vien tik paprasto šnekos akto situaciją, o tai, kad tokioje konstrukcijoje dar minima ir emocinė būseną, suteikia informacijos apie kalbėjimo pobūdį ir tam tikra prasme išplečia paties veiksmožodžio reikšmę: <...> *vilniečiui liko tokia brangi, kad tik su ašaromis ar džiaugsmu apie ją tegali kalbėti; Ir jau kaip svečias „Sveiki“ jiems su džiaugsmu aš tariu; <...> apie tai, kad gubernatorius Vilniuje užmušė savo šunį, būdavo šnekama su džiaugsmu ir piktdžiuga <...>; <...> visų mūsų valstybės žmonių gyvenimas būtų geresnis ir saugesnis, kad su džiaugsmu ir išdidumu galėtume pasakyti <...>.*

Daiktavardžio liūdesys ir prielinksnio su konstrukcija įeina į junginius su veiksmažodžiais *kalbėti* (4 pavyzdžiai), *ištarti* (4 pavyzdžiai), *pasakyti* (6 pavyzdžiai), *rašyti, aprašyti, dainuoti, perskaityti* (po 4 pavyzdžius): *Alvydas Čepulis su liūdesiu kalbėjo apie tai, kad anksčiau į girtuoklį Lietuvos kaime žiūrėta kaip į baltą varną; Su liūdesiu turiu pasakyti, kad Aleksandro Čyro biografija mus savotiškai verčia suvirpėti; Su liūdesiu perskaitytas per pastaruosius metus mirusių 74 organizacijos narių sąrašas.* Tarp negausių pykčio pavyzdžių minėtini tik paprastą kalbėjimą apibūdinantys veiksmožodžiai *tarti* ir *pasakoti*. Neretai tame pačiame pasakyme konceptualioji metafora EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS realizuojama dvejopai, šalia minimi dviejų ir daugiau emocijų būsenų ar joms artimų abstrakčių fenomenų pavadinimai: <...> *reikės šį žodį daug sykių ištarti: su džiaugsmu, nuoskauda, kartėliu, ironija; <...> ir aš, nesileisdamas, kad liptų ant galvos, su pykčiu ir didele energija atsikirsdavau.* Tokie kalbos pasaulėvaizdyje yra *džiaugsmas* ir *pyktis*, o šalia *liūdesio* paprastai nefigūruoja jokios kitos emocinės būsenos pavadinimas.

Kitą grupę kalbėjimo veiksmožodžių sieja tai, kad taip pavadinamas ne tik pats procesas, kai vienas žmogus kalbos padargais ištaria garsus, o kitas juos suvokia, bet ir toks kalbėjimas, kurio metu pateikiama svarbi nauja informacija, daromos išvados, pagrindžiama nuomonė, parodoma, kad pritariama. Daiktavardis *džiaugsmas* sudaro junginius su įvairios semantikos veiksmožodžiais. Tokie yra veiksmožodžiai *konstatuoti* (10 pavyzdžių), *pranešti* (8 pavyzdžiai), *skelbti* (2 pavyzdžiai), *pristatyti, pristatinėti, pareikšti, pritarti* (po 10 pavyzdžių), *pripažinti* (3 pavyzdžiai), *pabrėžti, tvirtinti*. *Liūdesio* junglumas su tokio pobūdžio kalbėjimo veiksmožodžiais yra ne toks įvairus, tačiau minima dalis tų pačių veiksmožodžių: *konstatuoti* (8 pavyzdžiai), *pranešti* (14 pavyzdžių), *paskelbti, pareikšti* (po 2 pavyzdžius), *pripažinti* (5 pavyzdžiai). Emocinės būsenos dalyvavimas šnekos akte kartu parodo ir aprašomos situacijos vertinimą. Pačių veiksmožodžių reikšmės lyg ir neatskleidžia jokio požiūrio į tai, apie ką kalbama, tačiau informatyvus yra pats faktas, kad šalia minima būtent tokio modalumo emocinė būseną, plg.: *Galima su džiaugsmu konstatuoti, kad ši tiesa tampa vis akivaizdesnė ir Su liūdesiu konstatuojame, kad konservatorių atstovė nemėgsta skaičiuoti; Naujienu agentūros su džiaugsmu pranešinėjo, kaip ramiai, nesibijant artilerijos sviedinių ir snaiperiu, Sarajeve švenčiamos šventos Kalėdos ir Darja Antonovna, su giliu liūdesiu pranešame, kad jūsų sūnus žuvo didvyrio mirtimi eidamas tarnybines pareigas.*

Kalba kaip abstrakcija yra vienas iš būdų mandagumui reikšti. Atliekant tyrimą pastebėta, kad tarp konstrukcijų su emocijų būsenų pavadinimais ir prielinksniu su

negausu kalbėjimo veiksmažodžių, kurie būtų susiję su kalbos etiketo situacija. Minėtini *sveikinti* (7 vartojimo atvejai) ir *kreiptis*. Atsižvelgiant į tai, kad „sveikinimą reiškiančiuose pasakymuose paprastai atsispindi šie aktantai: 1) adresantas (jis paprastai neįvardijamas, tik parodomas atitinkama veiksmažodžio forma); 2) adresatas (jį parodo adresatą įvardijantys žodžiai – atitinkami daiktavardžiai arba įvardžiai); 3) kauzatyvas – sveikinimo priežastį nusakantys žodžiai; 4) sveikinimo būdas“ (Čepaitienė 2007, 225), emocinės būsenos ir prielinksnio *su* konstrukcija greičiausiai nurodo sveikinimo būdą, pvz.: *Su džiaugsmu sveikinu jus visus, susirinkusius į šį tarptautinį kongresą. Nei liūdesys, nei pyktis* panašaus pobūdžio junginių nesudaro.

Paprastai šalia aptariamų emocinių būsenų pavadinimų minimi tokie kalbėjimo veiksmažodžiai, kuriais nusakomas įprastas kalbėjimas, niekuo neišsiskiriantis nei intonacija, nei balso stiprumu. Išimtis yra tik su daiktavardžiu *džiaugsmas* junginius sudarantys veiksmažodžiai *šaukti* (turimas galvoje procesas, kai iš gerklės leidžiamas stiprus balsas) ir *sušukti* (šiuo žodžiu taip pat vadinamas stipraus balso sukeltas garsas) (tiksliau žr. LKŽe). Kai šalia minėtų veiksmažodžių atsiranda dar ir emocinės būsenos pavadinimas, situacija apibrėžiama tiksliau, nes stiprus balsas gali būti siejamas ir su nepageidaujamų emocinių būsenų raiška: *Rusų genijus M. Žvaneckis, pasibaigus komunizmo eksperimentams, su džiaugsmu šūktelėjo*. Be to, daiktavardis *pyktis* gali sudaryti junginį su veiksmažodžiu *atsikirsti*. Šiuo atveju junglumas yra itin glaudžiai susijęs su paties veiksmažodžio semantika (*atsikirsti – griežtai, smarkiai atsakyti, atrėžti* žr. LKŽe).

Objekto reikalaujantys veiksmai

Pagal skaičių didžiausią veiksmažodžių grupę nuo kitų skiria tai, kad visi jai priklausantys žodžiai pavadina veiksmą, kuriam yra būtinas objektas. Tai gali būti ne tik daiktas ar reiškinys, kuris patiria poveikį iš šalies, bet ir veiksmo rezultatas. Vadinasi, tokioje situacijoje, be predikato, dar yra privalomas vienas narys. Plačiausiai atstovaujama yra daiktavardžio *džiaugsmas* grupė. *Su džiaugsmu* atliekami veiksmai yra ir labai įvairios semantikos. Tai pirmiausia paprasčiausių fizinių veiksmų – *imti* (3 pavyzdžiai), *duoti* (2 pavyzdžiai), *atidengti*, *atverti*, *nurašyti*, *sviesti*, *tampyti*, *tąsyti*, *pakelti*, *parodyti*, *daryti*, *dirbti*, *pastatyti*, *smogti*, *plauti*, *išsikasti*, *dažyti*, *gaminėti*, *valgyti*, *gerti* ir kt. – pavadinimai. Dalis šių veiksmų yra momentiniai, emocinės būsenos pavadinimo ir prielinksnio *su* konstrukcija nusako veiksmo, kuris gali būti suvokiamas kaip kūryba ir turėti visiškai konkretų rezultatą, foną: <...> *jis visada su pasitikėjimu ir džiaugsmu atveria savosios karalystės duris kiekvienam, prakalbusiam lietuviškai; Ignas su dideliu džiaugsmu ją perkėlė; Jie su džiaugsmu pastatė šventovę, skirtą šventajai ir gyvybę saugančiai Trejybei. Liūdesys ir pyktis* tokio pobūdžio junginių sudaro gerokai mažiau, be to, skiriasi ir veiksmažodžiai: su *liūdesiu* galima *ragauti*, su *pykčiu* – ne tik *perduoti* ar *priimti*, bet ir *mesti*, *užmušti*, *varyti*. Vadinasi, *liūdesiu* ir *pykčiu* padedant atliekami veiksmai nėra susiję su jokia kūryba, su *pykčiu* siejamiems veiksmažodžiams bendra tai, kad taip pavadinamas veiksmas, kurio tikslas yra atitolinti ar sunaikinti objektą: <...> *generolas* <...> *su pykčiu metė*

kalbos tekstą ant stalo; <...> su pykčiu varo sergančiuosius atgal į baraką; <...> ar tu su pykčiu ir pasitenkinimu užmuši <...>. Be to, šie pavyzdžiai patvirtina ir psichologų teiginius, kad pyktis susijęs su jėgų antplūdžiu ir siekiu imtis aktyvios veiklos.

Objekto reikalaujančių veiksmažodžių grupėje gausu žodžių, kuriais gali būti pavadinamas ne tik konkretus fizinis veiksmas, bet ir kartu su juo atskleidžiama tam tikra žmogaus nuostata. Tokie yra su daiktavardžiu *džiaugsmas* junginius sudarantys veiksmažodžiai *sutikti* (daugiau nei 50 pavyzdžių), *priimti* (41 pavyzdys), *pasitikti* (10 pavyzdžių), *palydėti*, *pergalėti*, *savintis*, *testi*, *vaidinti* (po 2 pavyzdžius), *lankyti* ir kt., pvz.: *Tais laikais mūsų tautiečiai dar buvo labai pasiūlgę svečių iš Lietuvos <...>, priimdavo su džiaugsmu; Šis pirmasis technikos stebuklas buvo sutiktas su tokiu džiaugsmu ir nuostaba; Pakelių gyventojai su džiaugsmu juos palydėdavo.* Kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota, kad su *liūdesiu* galima *sutikti* (2 pavyzdžiai), *pasitikti* (2 pavyzdžiai), *palydėti* (2 pavyzdžiai), *išleisti*: *Su liūdesiu palydime, su meile prisiminsime; Kinijos premjeras Le Penas su giliu liūdesiu sutiko tą žinią.* Galimybė *pykčiui* būti partneriu atliekant panašius veiksmus lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje nenumatyta.

Objekto nereikalaujantys veiksmažodžiai

Šiai grupei daugiausia atstovauja tie veiksmažodžiai, kuriais pavadinamas arba judėjimas, arba kitokie veiksmai, kurie yra būdingi gyvai būtybei. Absoliučią daugumą šios grupės veiksmažodžių sudaro daiktavardžio *džiaugsmas* su prielinksniu *su* ir įvairių veiksmažodžių junginiai. Su *džiaugsmu* kalbos pasaulėvaizdyje susiejamos ribinės situacijos, plg.: *gyventi – mirti – išnykti*: <...> *mirtį žmonės priimdavo su džiaugsmu; Ir dirbu su džiaugsmu, ir gyvenu.* Džiaugsmas gali būti partneris tiesiog judant. Su *džiaugsmu einama* (11 pavyzdžių), *ateinama* (2 pavyzdžiai), *išeinama*, *atsigręžiama*, *bėgama*, *laipiojama*, *ilipama*, *gulamasi*, *skubama* (po 2 pavyzdžius), *žengiama*. Patys išvardyti veiksmažodžiai nėra susiję su jokia vertinimo raiška, tačiau situacijos aprašymą patikslina atitinkamos emocinės būsenos pavadinimas, pvz.: *Kiekvieną pamoką reikia taip baigti, kad vaikas su džiaugsmu ateitų į kitą; Su džiaugsmu ekspedicijos vadovas laipiojo ir prašė Aleksą iš įvairių taškų fotografuoti konstrukcijas.* Tikėtina, kad tokia judėjimo veiksmažodžių gausa nulėmta pačios šioje konstrukcijoje figūruojančios emocinės būsenos pobūdžio. *Džiaugsmas* gerokai labiau nei kitos dvi aptariamoms emocinėms būsenoms susijęs su gyvybingumu, aktyvumu, progresu, todėl nuo jo neatsiejamas ir judėjimas,

Ne toks produktyvus yra *liūdesys*. Su juo galima *gyventi*, nors toks išgyvenimas labai sąlygiškas, pvz.: *Žmogus su savo liūdesiu gali gyventi gelbstimas kultūros;* tačiau judėjimas tokiai emocinei būsenai nėra būdingas, su *liūdesiu* siejami tik du judėjimo veiksmažodžiai – *eiti* ir *grįžti*, pvz.: *Išėjo Mykoliukas su savo liūdesiu; Į namus aš galiu grįžti su džiaugsmu ir liūdesiu.*

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota, kad su *pykčiu* beveik neįmanomas joks judėjimas pirmyn, taip galima tik skubėti, o skubėjimas nebūtinai yra susijęs su rezultatyviu darbu: *Tačiau su pykčiu ir pagieža širdyje skubantis kalvis nemato dvasią aukštyne keliančios šviesos.*

Išvados

Peržiūrėjus visas Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne užfiksuotas prielinksnio *su* ir trijų emocinių būsenų pavadinimų – *džiaugsmo*, *liūdesio* ir *pykčio* – konstrukcijas pirmiausia minėtini labai dideli kiekybiniai skirtumai. Daugiausia konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS pavyzdžių atskleidžia jausmų subjekto ir *džiaugsmo* partnerystę (450 pavyzdžių). Vadinas, veiklai labiausiai skatina *džiaugsmas*. Minėtina, kad kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuoti dėsningumai visiškai sutampa su psichologų teiginiais, jog *džiaugsmas* padeda geriau pajusti ryšį su pasauliu ir kitais žmonėmis, kelia pasitikėjimą, kuris gali būti susijęs su pačios įvairiausios veiklos galimybėmis. Kadangi *liūdesys* skatina subjekto pasyvumą ir vangumą, ši emocinė būseną gali lydėti gerokai mažiau veiksmų, palyginti su *džiaugsmu*. Atliekant tyrimą remtasi 134 konstrukcijos *su liūdesiu* vartojimo pavyzdžiais.

Pyktis, remiantis šio tyrimo duomenimis, yra ta emocinė būseną, kuri lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje rečiausiai gali būti siejama su veiksmo atlikimo būdu (21 pavyzdys). Negausūs pavyzdžiai yra susiję su regėjimo, kalbėjimo, aktyvaus veiksmo reikšmę turinčiais žodžiais, nėra intelektualinio pobūdžio veiksmus nusakančios leksikos. Tai iš dalies prieštarauja psichologų teiginiais, kad ši emocinė būseną skatina aktyviai veikti ir siekti, kad poreikiai būtų patenkinti.

Tame pačiame pasakyme konceptualiąją metaforą EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS gali realizuoti ir kelių emocinių būsenų pavadinimai. Tokie junginiai būdingiausi *džiaugsmui*.

Minėtina, kad šio tyrimo rezultatai tiksliausiai atskleidžia tą pasaulio vaizdą, kuris užfiksuotas literatūrinėje kalboje.

Literatūra

- Čepaitienė G. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (DLKG). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- Kobayashi F., Schalert D. L., Ogren H. A. Japanese and American Folk Vocabularies for Emotions. *The Journal of Social Psychology*, 2003, 143 (4), 451–478.
- The Language of Emotions: Conceptualization, Expression and Theoretical Foundation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1997.
- Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe) (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Interneto prieiga: <http://www.lkz.lt>
- Papaurėlytė S. Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai. *Žmogus ir žodis*, 2005, t. 7, Nr. 1, 43–47.
- Psichologijos žodynas* (PŽ). Red. R. Augis, R. Kočiūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Swan T. Metaphors of Body and Mind in the History of English. *English Studies*. 2009, Vol. 90, 4, August, 460–475.
- Šukys J. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. Kaunas: Šviesa, 1998.

- Vainik E., Kirt T. The Structure of Estonian Concepts of Emotion. *Trames*, 2008, 12 (62 / 57), 4, 382–399.
- Лакофф Дж., Джонсон М. *Метафоры которыми мы живём*. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
- Степанов Ю. *Константы: словарь русской культуры*. Москва: Академический проект, 2001.

Silvija Papaurėlytė

KONCEPTUALIOJI METAFORA *EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS*
LIETUVIŲ KALBOS PASAULĖVAIZDYJE

Santrauka

Pagrindiniai žodžiai: kalbos pasaulėvaizdis, konceptualiosios metaforos.

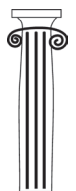
Šiame straipsnyje dėmesys sutelkiamas į tuos konceptualiosios metaforos *EMOCINĖ BŪSENA YRA ASMUO* atvejus, kuriuos galima laikyti konceptualiosios metaforos *EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS* pavyzdžiais.

Tyrimas atliktas remiantis konceptualiosios analizės metodu, kuris šiuo atveju realizuojamas taip: rinktos trijų emocijų būsenų pavadinimų (džiaugsmo, liūdesio ir pykčio) su prielinksniu *su* konstrukcijos, paskui visi pavyzdžiai klasifikuoti pagal pasakyme minimų veiksmažodžių semantiką, palyginta emocijų būsenų pavadinimų apsuptis.

Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad daugiausia konceptualiosios metaforos *EMOCINĖ BŪSENA YRA PARTNERIS* pavyzdžių atskleidžia jausmų subjekto ir *džiaugsmo* partnerystę. Vadinasi, veiklai labiausiai skatina *džiaugsmas*.

Kadangi *liūdesys* skatina subjekto pasyvumą ir vangumą, ši emocinė būseną gali lydėti gerokai mažiau veiksmų, palyginti su *džiaugsmu*, o *pyktis*, remiantis šio tyrimo duomenimis, yra ta emocinė būseną, kuri lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje rečiausiai gali būti siejama su veiksmo atlikimo būdu.

Minėtina, kad šio tyrimo rezultatai tiksliausiai atskleidžia tą pasaulio vaizdą, kuris užfiksuotas literatūrinėje kalboje.

Silvija Papaurėlytė

THE CONCEPTUAL METAPHOR *EMOTIONAL STATE IS PARTNER*
IN THE LITHUANIAN WORLD-VIEW

Summary

Keywords: *language worldview, conceptual metaphors.*

In the present paper, attention is paid to such cases, which may be concretized and considered as examples of the conceptual metaphor *EMOTIONAL STATE IS PARTNER*.

The research was conducted on the basis of the method of conceptual analysis, which is realized as follows: the constructions of three names of emotional states with the preposition *with* (Lith. *su*) were collected, then all the examples were classified according to the semantics of mentioned verbs in the utterance and, finally, the environments of the names of emotional states were compared.

The research has proved that the majority of the examples of the conceptual metaphor *EMOTIONAL STATE IS PARTNER* reveals the relationship between the subject of feelings and *happiness*. Thus happiness encourages activity most of all.

As *sorrow* induces passiveness and indolence of the subject, this emotional state may accompany fewer activities in comparison with happiness and *anger*, according to the data of this research, is an emotional state that in the world-view of the Lithuanian language may be seldom related to the way the action is carried out.

It is worth mentioning that the results of this research most precisely reveal such world view that is recorded in the language of fiction.

